

FARAGÓ KORNÉLIA

Tágló formák, megbontott struktúrák, hasadás-metáforák

A VERSBESZÉD ÚTJA A RADIKÁLIS ELLENÁLLÁSIG

Danyi Magdolna emlékének

(Szétnyíló szeletek, hézag-jelentések)

Újraolvasva a köteteket kérdésként adódhat, hogy milyen tériességeket létesít az a markáns elképzelés, amelyet Sziveri János már indulásakor körvonalaz? Hogyan, milyen formai jegyekben mutatkoznak a „létezés (az »ittlét«) mindennapi, tehát folyamatos, alig értelmezhető, közvetlenül alig megnevezhető »minőségváltásai«¹? És valóban hiányzik-e a Szabad gyakorlatokból az „élménység személyessége és szemléletessége.”² Vagy csupán az történik, hogy az alakító körülményekhez, a fennállóhoz való hozzátartozás alapvető struktúrái helyett a hozzá nem tartozást demonstrálja a beszéd („ – Én már más világból vagyok. / Már más világba való vagyok.” – *Emberi hang*) és a leendés hihetetlen változatossága ezeknek a más világoknak a lehetséges alakzatait formázza. Amely alakzatokat az „e világi” olvasatok nem tudják személyes jelentéseként felismerni. A fennállóhoz viszonyuló, diszkrét én kimondása, az elkülönülő világú beszélő ebbe az irányba tereli az értelmezést. A személyes közvetetten, ebben a másság-előállításban válik meglehetősen elbizonytalanító hatású költészeti tapasztalattá, osztódásokot, dichotóm felosztásokat, szétválasztottságokat, kettémeteszettségeket generáló gondolkodássá.

Sziveri János valóban „módszeresen tudja átáramoltatni magán és szövegein a gondolati diszszonanciákat, egymás mellé helyezni, egymáshoz ütköztetni, egymással szembesíteni a léttapasztalatok rész-értelemait, viszonylatokat létesíteni közöttük, a viszonylagosság (a bizonytalanság) tartalmi dialektikáját idézve meg”.³ Miközben ezek a versek ütköznek és szembesülnek, ütköztetnek és szembesítenek, kiiktatják a személyesnek azt a formáját, amelynek létmódja a közvetlen önmegmutatás. Az *Emberi hang* című vers én-je „az ittlét-tagadás tetőfokán” a rajta kívülinek a tapasztalatát nyitja meg, azt a tapasztalatot, amelyből majd a kötet további szövegei felépítik a lehetségesbe törekvő formák valószínűtlenül változékony világát. És ennek a világnak a kiépítésében együttműködnek a kötet leggyengébb darabjai is. Bár helyenként úgy tűnhet, hogy meg-nem-tervezetten kerülnek be ezek a „riadásra” váró hajlatok, burjánzások, rétegződések és torlódások a versekbe.

¹ Danyi Magdolna: A módszeresség dicsérete – kérdőjelekkel. Sziveri János Szabadgyakorlatok. = D. M. *Értelmezések*. Újvidék–Szabadka, 2010. 73.

² I. m. 73.

³ I. m. 74

A korai versbeszéd e lehetséges világok mozgásainak a végbemenése, olyan alakulás sokasága, amelyeknek nincs befejeződésük, nincsenek megállapodásaik, amelyek állandó ismétlődésekben megújulva törekszenek az „ittlét-tagadás” szerkezeteibe. Sok a kialakultságokat, bevezetőket nem tűrő gondolkodási vonal, az alakzatok létidejük egy bizonyos pontján apró darabokra törnek vagy kifordulnak önmagukból („Ha lép, / növekszik és kifordul önmagából” – *A narancs és a gyengeelméjű gyerekek rajzai*). Ha mégis lenne befejeződés, az egybeesik a kiindulással, és megint csak a lehetőségek szemantikáját erősíti.

Az alakulásoknak teret nyitó verseknek nincs céljuk, ahol befejeződnének. A lezárulás üres helyén új perspektívák, illetve végtelenség-jelentések állnak. Ha visszatekintünk a kezdeti korszakra, a narancs változatos metaforikus azonosíthatóságai közül már a „szó végtelensége” felmutat valamit abból a korlátlan felé orientálódó attitűdből, amelyet később majd az értelmek lezárhatatlanságát hordozó bevezető gondolata erősít fel: „Minden az / újramagyarázás lehetőségeivel fejeződik be” (*A narancs sorsa*). Az eredeti formától elkülönülő, önálló logika szerint funkcióba lépő „új darab” determinatív mivoltáról is beszélnek a sorok: „Az új, / teljes darab / mintha mindent meghatározna” (*A narancs rendszerezése*). Másutt az is érzékelhető, hogy a teljes akkor a legteljesebb, ha hiányos, hiszen a hiányt is magában foglalja.

E költészet kezdetein éppen a másban való gyökerezés, a fennállóhoz való hozzá nem tartozás szerkezetei és a leendés mozgásai teszik lehetővé az ironia horizontjában való lebegését a beszédnek. A törések és szóródások, a robbanások, a szilánkosodások meglehetősen kreatív történései újra és újra felbontják a jelentés már majdnem átláthatónak tűnő viszonyait, s közben különös hasonlatokkal meg szinesztétikus hatású társításokkal dinamizálják a versbeszédet. Az értelmezhetőség szintjein megjelenő születések, újat hozó keletkezések, és bizonyítható átváltozások meglehetősen sokfélék. Feltétlenül ebben a kontextusban értelmezném a narancs metaforikus megközelítésében mutatkozó „várandós pontok”-at is *A narancs és a verstelenség* című versben. A várandósság a lehetőségesség sajátosan emberi vonatkozásai előtt nyitja meg a tárgyi formák világát. Ide, ebbe az értelmezésrendbe kapcsolnék minden kiforduló alakzatot és minden felhasadó, élesen megnyíló felületet is. Mert az külön kérdés, hogy milyen jelentéskonstrukciókkal vesz részt a kifordítottság hermeneutikája, a felületi megnyílások változatossága, a felhasítottágok képzetköre a versgondolkodás feltárási és transzformációs aspektusainak a kiépítésében. A hézag-jelentések, a „nyers rések” és a repedés-történések befogadó jellegű formákat is előállítanak: a *Szabad gyakorlatok* a létlengések érzékelhetőségét is egy ilyen nyílásban helyezi el: „A lét ingája feszül így a repedésben.”

(„És egyéb tájdarabok”)

Az olvasásnak mindenekelőtt ahhoz kell közel kerülnie, hogy a megnyílások, a felhasadások, a különféle betüremkedések, az „ijesztően mély” horpadások, a „sötétség-dudor”-ok milyen kiindulópontból köthetők össze a megértéssel, s hogy milyen feladatuk, milyen közös céljuk van a másság-képzés folyamatában. Egy ideig bizonyosnak tűnik, hogy a horpadások, a vájatok, az átfúródások és beszakítódások a mélyítő, a behatoló, a kintről befelé ható képzelet lehetőségeit kutatják, és hogy a szét- és feltördeltségek, az egyenetlen törések és felezési gesztusok élményi-tárgyi meghatározója nem az emberi jel. De amikor már éppen megszilárdulna az az olvasási benyomás, hogy itt az emberin kívüli jelek uralják az értelemképződést,

„lassan átragadnak a rezgések és rándulások” az emberi testre, és felvillan a többes alannal kifejezett személyesség a „magunkbahorpadunk” szemantikájában, vagy az antropomorf tartalmakat hordozó „fájó horpadás” észleleti „bemélyülésében”. A hasadék ebben a versbeszédben mindenképpen egy lehetséges, egy új jelentésteliség tériessége, és a különböző mélységű üregek, a beláthatatlan vajatok is ebben a vonatkozási körben működnek. A hasadó felületek mögötti torlódási pontok valamiféle várakozásnak adnak értelmet. Kérdésként legfeljebb az merül fel, hogy ugyan milyen érzelmi állapotra mutathatnak a durvább szétnyílások, a szétzúzódások, az erőteljes szakadozás-látványok és hasadás-élmények, miközben a közvetlen érzésmegjelölések szinte teljesen hiányoznak a versekből. A nyílások birtokba vétele („Vésőként megperdülni vonásain, vagy / elfoglalni nyílásait, mint az ék” – *Szabad gyakorlatok*), a nyílásokba való belehelyeződés („Elhelyezkedni a vajatokban” – *Szabad gyakorlatok*), a rések kitöltődése a kontextualizálás izgalmait, a forma- és anyagtársítások képzetkörének lírai lehetőségeit kísérlik meg kibontani. A nyílások kitöltődésének, kitömésének problémája a további kötetekben is felmerül, több vonatkozásában is módosulva, és az új perspektívák kibomlásának akadályoztatását, a lehetőségek elfojtását lesz majd hivatott színre vinni.

A változó tárgyiasságok világában fontos jelentés-viszonylatokat kreálnak a személyes időben lejátszódó, a beszélő énjébe integrálódó hasadás-élmények. A hasadásnak az explicit módon kifejezett énre való kiterjedése már a *Szabad gyakorlatokban* lejátszódik, („tekintetem széthasad”), miközben a szubjektum itt a környezeti alakzati formák egyikeként aposztrofálja önmagát.

Az új mintázati minőségek előállításának lehetőségeként merülnek fel a különböző társítási megoldások, az egybelátások, a fölhígtások, a megsértett felületek forradásai, a különféle hegek, megközelítően olyan értelemhorizontokat állítva elő, amilyeneket a felületi érintkezések, az anyagi kölcsönhatások, az egymásbafűződés, a súrlódások, az összetapadások, és a nagy hevületű összeizzások is.

Külön kell szólni az alakváltásokról, illetve az elalaktalanodásokról, a felolvadásokról, a kiömlésekről és szétfolyásokról, de a csomósodásokról és a felduzzadásokról is. Az abszorbeáló képességű tárgyiasságok, a felszívással/felszívódással kialakuló formák is ide tartoznak. Az anyagfelvétel („Ha teleszívja magát, testének felére / növekszik majd egyesül – *A narancs megvilágítása*) és anyagleadás, a kiszikkadás minőségei. Az idegen anyag felvételével történő változások, a duzzanatos formák, a síkból kibuggyanó felületek, a nyúlványok, a kifelé türemkedő, és az eleve kiálló részek növekményei. Némely szöveghelyek ezekből sorozatosságokat és áttevődéseket generálnak: „Megduzzad és szétrepeszt a pohár / üvegbőrét” (*A narancs aszkézise*). S vajon milyen létérzetet transzponál versorrá a többes alanyra kiterjesztett dagadás a *Szerelvények* című versben: „Csak dagadunk a fémszürke televényben”?

Példaként feltétlenül szeretném még megemlíteni az én-be felszívódó talaj meggátolhatatlanul növekvő jelentéseit (Valami fölszívódott belém a talajból, és mind, mind magasabbra / duzzad. Hiába a gátak, a gondolatok. Tovább dagad, /gyarapodik, mintha tudnám, ismerném eredetét, / mintha látnám.” – *Szabó Lőrinc számbavétele*), amelyek elvileg nagyon megszűre vezethetnék az értelmezést a geokulturális meghatározottság és a reflexív szféra feszültségeinek irányában, egészen az ellenállási törekvések hiábavalóságának belátásáig. A tudati térformákon, a lucidum intervallum terein túl („Formálódik a tér.” – *Lucidum intervallum*) méretesebb térkonceptiókra utaló jelentések is működnek, és a „térbeszórva” összetételébe a térbevetettség külsődlegessége is beleolvasható. A tér-képzet és a test-képzet össze-

kapcsolása egy eldöntetlen mentális állapot vonatkozásában jön létre, figyelemreméltó az a költészeti pillanat, amikor a „Boldog vagy boldogtalan kezek formálta tér”-ről beszél a vers.

Sziveri János úgy munkálja ki az első kötetek alapgondolatát, hogy eközben az említett formálási módozatok együttesen fordulnak elő, kombinálódnak egymással, és az egymás viszonyában való mozgások egészen sajátos jelentéseket állítanak elő az eltérések megragadását illetően. Akármilyen különös is, ezek azok az alakváltozások, amelyek majd elvezetnek az ellenvetés, az ellenállás gondolatköréig. A *Szabad gyakorlatok* idején az ellenállás mozzanata az én számára csupán egy tárgyias látványosság: „Érzékeny, varangyerezetű, / áttetsző, de kemény edény. / Minden rejtett rajta. // Kétrét görnyeszt / hosszas tűnődés után. / Nézem, ahogyan ellenáll.” Ha arra gondolunk, hogy innen kell majd eljutnia a versbeszédnek a radikális ellenállás kiformalásáig, az erőszakos cselekvésre való felszólításig, beláthatatlanul hosszúnak tetszik az út, amelyet majd mégis olyan gyorsan bejár ez a költészet.

A személyes elementum eleinte csupán egy közösségi beszédprojektum elemeként sejlik fel. A *Szabad gyakorlatok*ban a versbeszéd az általános alanyon keresztül közelít az énhez: „nehezen találunk egymásra, / fáradságos és veritékes munka árán” (*Itt találkozunk*), „Valamennyien egyazon útvonalon. Valahányan / ugyanabból a közösségből és ugyanabban a közösségben / Szerre a lehető legtisztább tájban, / a lehető legtisztábban” (*És végül, már idejutottunk*). Ebből az eleve adott közösségségből akkor válik ki a szubjektum, amikor a múltba fordulás révén az idő beépül az személyes létbe („Megfordulok: elmélkedem, emlékezem.” – *Hasan Mercan után*). Az emlékezés-dimenziók feltűnésével az eddig teljesen kizárulóló múlt tesz szert lírai jelentőségre, és a „jelenbe rejtett, bár időben mind távolabbi” jelentések is feltűnnek a beszédben. Az új értelemtartomány megnyitása egyidejű az érzelmfogalmak beépülésével, a félelem feltűnésével, a szorongás-jelentés megjelenésével. Innentől már nemcsak a formák kikezdését kell figyelemmel követni, hanem azt is, ahogyan formák kikezdése, feltépe, felhasítása nyomán megjelenik, a kivérzéssel jelzett szervező gondolata.

(„Meghatározott irányba készülődünk”)

Sziveri János az üregesség, a hasadékoság és töredékesség átmentésével alakítja ki az első két verseskönyv közötti érintkezési pontokat is, de a *Dia-dalok* sem mentes a semmivel töltött üregesség vonatkozásaitól. A kötetek egymás ellendarabjai és egyszersmind egymás szerves folytatásai. A *Hidegpróba* című kötetben a megnyílásra való várakozás és a kitöltődés már kifejtett módon ötvöződik: „Várok hajszálnyi réseket, lesben állva, / mint az ég a szétnyíló kerékagy fölött.” A beszéd alanya itt a résbe illeszkedő ékkel mutat hasonlóságot, de lényeges szempont az összevetésben a réseknak és nyílásoknak az énbe-helyződése is („Mihez kezdjek most már. Mivel töltsem ki / táguló üregeim” – *Végtelen torzó*), és a mind nyílabb és erőteljesebb törekvés az időbeli, térbeli tágulás-képzetek kiformalására, a mindenség-barlangok, a mindent elnyelő ürességek megnyitására, a lélek feneketlenségeinek regisztrálására. Az önmaga metaforájaként értett én naggyá növesztésével („Naggyá nőttem, az égites-tekig, – *Fagypontra alatt*) az időben is évszázados jövőt magának tudó én létrehozásával, a „Kiteljesedek” (*Töredék*) kimondásában megmutatózó énnel már egy akcióképesebb alany létesül. És a nyílások kitöltődése itt már önköltésé válik. Az én felé való erőteljes elmozdulással („Az én kertem az én virágom” – *In continuo*), a *Reménysejtek*ben az én akár hibás, fölösleges vagy szükségtelen explikálásával („Én ülök. / (Én) körül zöld kék barna szürke. / (Én) bennem szürke.”) a másért, a másokért, a másikért való vétkezéssel, a más bűneiért való

vezekléssel, új ismeretlenek, új formaképző lehetőségek merülnek fel, de itt is a felfeslés jelentéseitől övezve: „Felfeslik az ósdi felület, / fölsejlik a nyers. / Más tartalom duzzasztja immár a formát” (*Új ismeretlenek*). A *Hidegpróba* című kötet már az önmagára lelő, a groteszk módon önmagává alakuló én verseit gyűjti egybe. A korábban többszörös közvetítettséggel működő jelenlét-fogalom átértelmezésével. Az anyag és az én metaforikus azonosságát elfogadó küzdelem ez a formával, a vers alanyi centrumára való nyílt rákérdezéssel: „Magam-e, vagy mások, / esetleg a nagy általános-e a hőse a versnek?” (*Miféle anyagok*).

A keletkezés ritmusával szemben azonban több szöveghelyen is a megszűnés ritmusa uralja a gondolkodást. És a befelé irányuló mozgások helyett a kifelé-terjeszkedés a külső erők önkényéhez való viszonyulás kérdése is: „Külső önkénynek hódoljunk-e be?” A historikus tudatú én helykeresése („találjunk helyet, ami megfelel, / hogy ráöltögezzük a történelemre a magunk / történés-foltjait.”), a „történelem-prés” fogalmának beíródása, és annak a megfogalmazódása, hogy a belterjes öntudat-hasadások helyett „A »kül«-ben kell immár folytatódnunk” (*A történelem bizonyos pontjai. A "kezdetek"*) elválaszthatatlanul összetartozik a szűkülő abroncsok, és a kényszerű záruk élményével. A félelem ismétléssel való hangsúlyozódása az új kifejezési effektusok szintjén is jelen van, de nő a döbbenet és a reménytelenség befolyása is. „Készenlétben a félelem”, és mintha a konok időket vetítené elő a beszéd, „mikor a szólás is nehéz”. Egyre jellemzőbb a létviszonyokat a Másikra is kiterjesztő szemlélet, az én és a te egybevonása: „Én is. Te is.” (Zárójelben: a *Hidegpróba* és a *Dia-dalok* verseiben a Te női alakzatai is jelentős teret foglalnak el a beszédben). A másikra kiterjedő szemléletiség birtokában pedig már könnyebben eljuthat a versbeszéd az akaratközösség feltételeinek a felismeréséig, a terek tervszerű kitöltéséig, az ellenállás kidolgozásáig: „Én, te és ami bennünk szolgalmód lerakódott / elférjünk önmagunk terv / szerinti terében-, / ettől függ: leszünk-e akarat-szövedékek.” A *Hidegpróba* című kötetben már vannak olyan sorok (*Salto mortale*), amelyek úgy tudják magukról, hogy „időnek, térnek ellenében íródnak”.

A kötet záróversének (*Hidegpróba*) nyíl-képzete az ellenvetés életlogikájával azonosul és a létrejövő alakzat egyértelműen a feltáró metaforák körébe sorolható. A másság-termelő formajátékok helyett itt már a „való” játékaik teszik fel a kérdést: hogyan lehetne az ellenállás metaforájává avatni a költészetet? Az ellenvetést életlogikaként beállító gondolkodást a test bemért ellenállása erősíti, amelyet a mindennapi kényszer meg a másként akarás egymásnak feszülése vált ki. A (szívszorító) rések ekkorra már nem a valamire való rányílás ígéretességét, hanem a kilátások szűkösségét jelzik. A kinyílásokban való változások helyett az állandóság és a bezáródás jellemzi a gondolkodást, az elmélyülések pedig a (be)nyalás vonatkozásában ironizálnak a korábbi mélységi, behatolási jelentésekkel. A „(be)tört én-elem” a törés minden változatát megéli („összetörtek szememben a képek” – *Was ist das. Tömegdal*), míg aztán a szociális helyzet („ameddig a szemem ellát / sorakoznak a kifizetetlen számlák” – *Rímlátomás*) tükrében megjelenő ököl fenyeget az arc darabokra törésével. Ezek a törésjelenségek a többes alanyra is áttérjednek: „És miért, hogy törnek egyre bennünk a világ hitvány dolgai” (*Pannon fateknő*). Az *Álompolgárok* már egyértelműen a „mi” többesének erejével hat: „amit mi tapasztalunk az az igazi tapasztalat.” E tapasztalat részeként működnek az elrejtés és elfojtás kategóriáival megragadható aspektusok, az aláadás, a kiszorítás, a visszatartás jelentései, de a hallgatási kényszer („jogosan élhetek alhatok / ha hallgatok”) és a hallgatás megelégedése („hallgattunk már épp eleget”) is. A hasadás-képzetek pályafutása akkor teljeseedik be, amikor a többes alany nem csak teret ad a hasadásnak, hanem maga válik

azzá, és a tényleges közösséggé válás egy metaforikus intenciójú hasadásban demonstrálódik „mert mi mi vagyunk / mert mi vagyunk a hasadás – a tudaton”. A lét közösségi szintű hasadás-jellegét érzékeltető, groteszk identifikáció nélkülözhetetlen ahhoz, hogy *A limesek felé* című versben hitelesen hasson a radikális ellenállás retorikája: „Legyünk romlottak. Kiállhatatlanok, dolgozzunk / mindenki ellen. Nyírjuk ki ellenségeinket, / vagy legalábbis rugdossuk jól seggbe őket”.

